

esmentada. Així, les sigles Έπ, Εὐ, Ζω, Πο, Φι designen respectivament el vat al·legorista Epeis (un *unicum*), Eusebi, Zoroastre, Porfiri, Filó. Combinacions de sigles donen raó de les relacions entre font immediata i font al·legada: així, Δ-E, Δ-M designen Damasci citant Eusebi i Mosc; E-Σ, E-Φ Eusebi citant Sancuniató i Filó; Φ-E, Φ-Σ Filó citant «Epeis» i Sancuniató; ΕΦΣ Eusebi citant Sancuniató a través de Filó.

El mateix sistema és utilitzat a la concordança mateixa, que ocupa el cos principal de l'obra (p. 23-119). Cada entrada és introduïda pel mot corresponent, en versaletes; segueix el text que conté el mot de referència, prèvia inserció de les sigles de nivell de citació i, entre parèntesis, la procedència del fragment o subfragment. El mot de referència és destacat per la utilització de la cursiva negra i les discrepàncies entre les edicions s'indiquen segons els mateixos principis que en el text seguit.

CANTARELLA, Eva. 1991.

La calamidad ambigua. Condición e imagen de la mujer en la antigüedad griega y romana.

Traducció i presentació d'Andrés Pociña. Madrid: Ediciones Clásicas.

Adverteix Eva Cantarella, ja a la introducció de l'obra, que l'objectiu que té és el de resseguir en el passat les arrels i les causes d'una herència ideològica que, encara avui, relega les dones a una condició subalterna. La discriminació sexual, en efecte, si bé no neix durant l'antiguitat grega i romana, sí que és dotada d'un marc teòric —que la racionalitza, i la fa inevitable i necessària— en aquest període: des d'Aristòtil (que codifica la «diversitat» de la dona i posa les bases per als futurs teòrics de la inferioritat femenina), fins al cristianisme (que, tot i que predicava —i predica— la paritat dels éssers humans, no va rescatar la dona de la seva subordinació).

Una historiografia que s'ha sostret a l'atracció dels grans personatges, dels esde-

La tipografia és clara i proveeix un maneig fàcil compatible amb l'acumulació de dades. Un full adjunt corregeix les errades, mínimes, en general fàcils de detectar i d'esmenar per a l'especialista o simplement per al lector atent.

El treball respon plenament als propòsits de l'autor i proporciona una eina amanesa als estudiosos del pensament grec, sobretot als àvids de capbussar-se en les zones crepusculars de la tradició indirecta i en el món apassionant del contacte entre Orient i el món grec. Creiem també que els resultats fan que el mètode sigui aconsellable per escometre les concordances dels autors transmesos a través de citacions en nivells diversos i no sempre discernibles: val a dir els historiadors fragmentaris.

Francesc J. Cuartero i Iborra

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Ciències de l'Antiguitat
i de l'Edat Mitjana

veniments concrets, de les dates, no pot sucumbir a la seducció d'unes dones excepcionals que, excepcionalment, han entrat a la història. Llevat de dos breus capítols dedicats a les literates gregues (p. 122 s.), i a dones romanes d'àmplia anomenada (p. 221 s.), Cantarella es proposa de reconstruir la vida i la imatge que en tingueren els (homes) contemporanis, de les dones anònimes antigues —no de la Dona («els homes, mai l'Home», deia Lucien Lebre)—, des del convenciment, però, que, feta l'abstracció dels condicionaments socials i dels itineraris individuals, existeix una certa unitat de l'«altre» sexe, també, fora del llenguatge.

De quins instruments se serveix l'autora? Tal com indica Andrés Pociña a la pre-

sentació, és destacable l'ús aclaparador que fa de fonts jurídiques gregues, romanes i bizantines —no debades Cantarella és catedràtica de Dret Romà a la Universitat de Milà—. Ara bé, cal anar amb compte amb el decalatge que separa costum i dret: entre com *són* i com *han de ser* les coses.

D'altra banda, hereva com és del professor Raffaele Cantarella, l'autora recorre sovint a tota mena de testimonis literaris. Amb més precaució encara hem d'encararnos als textos que ens proposa, perquè —tal com, malgrat tot, ella mateixa indica a la p. 105— una literatura escrita per homes pot desfigurar fins a la caricatura el món *real* de les dones. De la mateixa manera és arriscat, i Cantarella rectament ho censura, l'ús que alguns estudiosos han fet del mite per sondejar els períodes preliteraris de Grècia i Roma: el discurs mític pot tenir

una relació molt mediata amb la realitat, i fins i tot pot erigir-s'hi com a contrari (a fi de, per exemple, «exorcitzar-la», aquesta realitat).

Al llarg de tot el llibre, no es deixa endur Eva Cantarella per l'eufòria de considerar els moments de conquesta de la dona (un poder que ha estat sobreestimat, des de Bachofen i part de la literatura del XIX entorn del «matriarcat», fins, més recentment, pels autors que han destacat la importància i la dignitat de la dona en el clos familiar), sinó que posa en evidència els aspectes d'una història «feta, en primer lloc, d'incapacitats i exclusions».

Jordi Pàmias Massana

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Ciències de l'Antiguitat
i de l'Edat Mitjana

BERMEJO BARRERA, J.C. 1996.
Grecia Arcaica: la mitología.
Madrid. 64 p.

Tenim a les nostres mans una obreta molt breu (tan sols 64 pàgines), però extremament densa de contingut. El professor José C. Bermejo ens introdueix en el món dels mites grecs començant pels inicis més remots i acabant en la identificació fusió de l'heroi grec amb el sant cristià. Aquest seguiment lineal dels mites de la Grècia arcaica i llur repercussió posterior el trobam segmentat en set capítols. Començam amb una introducció, en la qual se'ns exposen els punts bàsics que caracteritzen l'època arcaica.

L'apartat següent rep el títol «El mito como enunciado»; partint d'interrogants inicials tals com aquest: «¿Cómo es posible que alguien conciba una historia sobre algo que se sitúa más allá de la vida cotidiana, pero que pasa a ser considerado el fundamento de esta vida?», anirem configurant una resposta no només al llarg d'aquest capítol, sinó de tot el treball. Trobam també en aquest apartat la distinció entre

la paraula quotidiana, efímera, i la paraula del poeta.

El tercer capítol, «El mundo y su formación. Los orígenes del poder y del sexo», ens introdueix en la cosmogonia, recurrent els graons «Caos», «Erebo y noche», «Variaciones cosmogónicas», «La cosmogonía de las aguas primordiales» i «Éter y Hémera». Per al desenvolupament de tots aquests apartats l'autor ha fet servir textos i citacions d'autors com Homer, Hesíode, Plató, Aristòfanes, Acusilau, Ferecides, Diògenes Laerci, Apol·lodor, textos òrfics, etc. Cal destacar, a més, la col·locació encertada d'uns esquemes de genealogies i de distribucions del cosmos molt aclaridors. Els principals noms propis d'aquesta cosmogonia tenen també els seus paral·lels hurrites.

«La instauración del poder: el rey, su familia y su sexo» enceta el quart apartat, amb aquestes subdivisions: «Urano y Gea» i «Crono y Rea». Ara ja hem fet el pas de l'e-